

סימן א

היחס שבין מצות קריאת שמע ומצות תלמוד תורה

א. קושי בהבנת המדרשים והראשונים שמייחסים את אותם ציוויים גם למצות ק"ש וגם למצות תלמוד תורה

"ושננתם" מתפרש במדרש במשמעות של קריאת שמע ובמשמעות של תלמוד תורה

במדרשי ההלכה על הפסוק (דברים ו, ז) "ושננתם לבניך ודברת בם" וכו', ישנם שני כיוונים שלכאורה נראים סותרים. מחד גיסא, על המילים "ושננתם לבניך" נאמר בספרי (ואתחנן פסקה לד, הובא גם בקידושין ל' ע"א): "שיהיו מחודדין בתוך פיך, שכשאדם שואלך דבר לא תהא מגמגם בו אלא תהא אומר מיד. וכן הוא אומר: 'אמור לחכמה אחותי את' (משלי ז, ד)", ע"כ. מדרשה זו משמע שהפסוק מדבר על דברי תורה, והמצוה היא לתלמוד תורה באופן כזה שהדברים יהיו משוננים היטב ומחודדים במחשבתו של האדם. וכן כתב הרמב"ם בספר המצוות (מ"ע יא): "והמצוה האחת עשרה, הוא הציווי שנצטוונו ללמד חכמת התורה וללומדה, וזה הוא הנקרא תלמוד תורה, והוא אמרו 'ושננתם לבניך'. ולשון ספרי: ושננתם לבניך – אלו תלמידיך וכו', ושם אמרו: ושננתם – שיהיו מחודדים" וכו', עכ"ל. ואולם מאידך גיסא מובאת בספרי (שם) דרשה אחרת: "דבר אחר, ושננתם – אלו בשינון ואין 'קדש לי' והיה כי יביאך' בשינון, שהיה בדין וכו'. אלו בשינון ואין עשר הדברות בשינון", ע"כ. ומדרשה זו משמע שהפסוק מדבר על מצות קריאת שמע, ועיקר החיוב הוא לשנן את הדברים², ולכן בא הלימוד שאין צורך לשנן את עשרת הדיברות או את הפרשיות האחרות שבתפילין, אלא יש צורך לשנן אך ורק את פרשיות קריאת שמע.

1. מלשון שנינות, כמו "אשר חציו שנונים" (ישעיה ה, כח), "חציו גבור שנונים" (תהלים קכ, ד).

2. מלשון שינון.

גם בסיפא "ודברת במ" קיימת במדרש השניות הנ"ל

שניות זו קיימת גם בנוגע לסיפא של הפסוק: "ודברת במ" וכו'. מחד גיסא נאמר במדרש (שם): "ודברת במ – עשם עיקר ואל תעשם טפלה, שלא יהא משאך ומתנך אלא בהם, שלא תערב בהם דברים אחרין כפלוני. שמא תאמר, למדתי חכמת ישראל, אלך ואלמד חכמת האומות" וכו', ע"כ. מדרשה זו משמע שהפסוק מדבר על תלמוד תורה בכלל. שהרי רק אם מבינים שהפסוק מדבר על התורה בכללותה, ניתן להבין שהתורה תאמר שיש לדבר בהם בלבד. אבל אם מדובר על קריאת שמע לא שייך לומר שנדבר רק בקריאת שמע ולא בדברים אחרים. וגם ההנגדה בין חכמת ישראל ובין חכמת האומות שייכת אך ורק אם מבינים שהפסוק מדבר על לימוד התורה בכללותה.

אולם מאידך גיסא מבואר בהמשך המדרש: "ובשכבך – יכול אפילו שכב בחצי היום, תלמוד לומר ובקומך. יכול אפילו עמד בחצי לילה, תלמוד לומר בשבתך בביתך ובלכתך בדרך, דרך ארץ דיברה תורה. וכבר היה ר' ישמעאל מוטה ודורש ור' אלעזר בן עזריה זקוף. הגיע זמן קריית שמע, נזקף ר' ישמעאל והיטה ר' אלעזר בן עזריה. אמר לו ר' ישמעאל: מה זה אלעזר, אמר לו: ישמעאל אחי, אמר[ו] לאחד מפני מה זקנך מגודל, אמר להן כנגד המשחיתים. אמר לו: אתה היטיתה כדברי בית שמיי ואני נזקפתי כדברי בית הלל. דבר אחר, שלא יקבע הדבר חובה, שבת שמאי אומרים: בערב כל אדם יטו ויקרו ובבקר יעמדו, ע"כ. והובא כל זה בגמרא (ברכות יא ע"א) במחלוקת ב"ש וב"ה שם. ומבואר אפוא שהמצוה היא מצות קריאת שמע והפסוק מלמד את גדרי הזמנים שבהם צריכה המצוה להתקיים. וכן מבואר ברמב"ם בספר המצוות (מ"ע י): "המצוה העשירית – הציווי שנצטוונו לקרוא קרית שמע בכל יום ערבית ושחרית, והוא אמרו יתעלה: 'ודברת במ בשבתך בביתך' וכו', ושם נתבאר שקרית שמע דאורייתא" וכו', עכ"ל. ומבואר שהבין שהפסוק מדבר על מצות קריאת שמע.

ולכאורה המושא של תיבת "ושננתם" הוא "הדברים האלה" שנאמרו קודם לכן. ואם כן, לכאורה גם תיבת "בם" שאחרי תיבת "ודברת" אמורה להיות מוסבת על אותו דבר שנאמר קודם לכן. והשתא קשה ממה נפשך: אם הפסוק מדבר על קריאת שמע, לא ניתן ללמוד ממנו גדרים במצות תלמוד תורה, ואם הפסוק מדבר על תלמוד תורה, לא ניתן ללמוד ממנו גדרים במצות קריאת שמע. וכיון שגם אין ציווי אחר, הרי שגם אין מקור למצות קריאת שמע מן התורה. ובשלמא אם היתה נכתבת דרשה המלמדת שהפסוק מתייחס לשתי מצוות שונות משום שיש בו תיבה מיותרת או דרשה אחרת שקיבלנוה מפי השמועה, היה ניתן להבין כיצד למדו ממנו שתי מצוות שונות, אך אין במדרשים דרשה כזו.

סתירה זו קיימת גם בפשוטות הסוגיה ביומא

וכן מפשוטה של הגמרא (יומא יט ע"ב) נראה שהיא כורכת את מצות קריאת שמע ואת מצות תלמוד תורה בדרשה על הפסוק ודברת במ. ז"ל הגמרא שם: "ומחוי ליה רב בידיה קבוטל. ונימא ליה מימר. קריאת שמע הוה קרי. וכי האי גוונא מי שרי, והא אמר רבי יצחק בר שמואל בר מרתא: הקורא את שמע לא ירמוז בעיניו ולא יקרוץ בשפתותיו ולא יורה באצבעותיו, ותניא רבי אלעזר חסמא אומר הקורא את שמע ומרמז בעיניו ומקרץ בשפתותיו ומראה באצבעו, עליו הכתוב אומר (ישעיה מג, כב): 'ולא אותי קראת יעקב'. לא קשיא, הא בפרק ראשון הא בפרק שני. תנו רבנן, ודברת במ – במ ולא בתפילה; ודברת במ – במ יש לך רשות לדבר ולא בדברים אחרים. רבי אחא אומר: ודברת במ – עשה אותן קבע ואל תעשם עראי. אמר רבא: השח שיחת חולין עובר בעשה, שנאמר ודברת במ – במ ולא בדברים אחרים. רב אחא בר יעקב אומר: עובר בלאו, שנאמר (קהלת א, ח): 'כל הדברים יגעים לא יוכל איש לדבר', ע"כ. ופרש"י וז"ל: "בם – שיש לך להשמיע מה שאתה מוציא מפיו. ולא בתפלה – שהתפלה בלחש וכו".³ במ – בדברי תורה. ולא בדברים אחרים – שיחת הילדים וקלות ראש", עכ"ל. ומפשוטה של הסוגיה נראה שהגמרא כורכת את שני העניינים. בתחילת הסוגיה מדובר להדיא על קריאת שמע. וכן ההמשך שיש לך להשמיע מה שאתה מוציא מפיו, שזה מוסב גם על קריאת שמע. ואילו הדרשות המובאות בהמשך הברייתא וכן דרשתו של רבא המוסבות על הפסוק ודברת במ מתייחסות למצות תלמוד תורה ולא למצות קריאת שמע.⁴

3. והתוס' (ד"ה במ ולא בתפילה) כתבו וז"ל: "נראה לי במ שואל מפני היראה ומשיב מפני הכבוד ולא בתפילה דאמרינן (ברכות ל' ע"ב) אפילו מלך שואל בשלמו לא ישיבנו אפילו נחש כרוך על עקבו לא יפסיק", עכ"ל. וכן פירש תר"י דלקמן.

4. רש"י הוכרח להבין שהדרשה שבם יש לך רשות לדבר ולא בדברים אחרים אינה יכולה להיות מוסבת על קריאת שמע, דפשיטא שאפשר להשמיע לאוזנו מה שהוא מוציא מפיו בכל ה"דברים אחרים". ורק בתפילה יש מקום לאסור דבר זה. ולכן פירש כנ"ל, שהמדובר הוא על דברי תורה ולאפוקי מקלות ראש. וגם התוס' יוכרחו לפרש כך, דהא לא ניתן לומר שבכל "הדברים האחרים" אסור להפסיק כשמלך שואל בשלמו.

ב. קשיים גם בדברי הראשונים בעניין זה

אפשרות שהמדרשים חלוקים בשאלה אם קריאת שמע היא מדאורייתא

והיה מקום לומר שהמדרשים הללו נחלקים בשאלה אם מצות קריאת שמע היא מדאורייתא אם לאו. בגמרא (ברכות כא ע"א) מצינו שנחלקו האמוראים בשאלה זו. דעת רב יהודה שקריאת שמע היא מדרבנן, ודעת ר' אלעזר שקריאת שמע מדאורייתא. ויעוין בזה בסימן הבא. והיה אפוא מקום לומר שהמדרשים הנוקטים שהפסוק מדבר בקריאת שמע סבורים שהיא מצוה מהתורה, ואילו המדרשים הנוקטים שהפסוק מדבר בתלמוד תורה סבורים שאין מצוה כזאת בתורה, והפסוק מהווה מקור למצות תלמוד תורה בלבד.

הראשונים נקטו את הדרשות בשני המובנים

דא עקא, שמצינו ראשונים רבים שנקטו להדיא שהדרשות הללו מתייחסות בחדא מחתא גם לק"ש וגם לתלמוד תורה. ואותם ראשונים שנוקטים את הדרשה של "ודברת במ" ביחס למצות תלמוד תורה, הם עצמם נוקטים גם את הדרשות המתייחסות למצות קריאת שמע. כבר מפירושו של רש"י (ה"ד לעיל) נראה שמסמך את הדרשות זו לזו, כשאת הראשונה הוא מפרש בפשיטות בנידון של ק"ש ואת השניה בנידון של תלמוד תורה. וכן הר"ח (יומא שם) כתב וז"ל: "ת"ר, ודברת במ, במ ולא בתפילה – בקול, אלא⁵ בלחש. במ יש לך רשות לדבר ולפסוק מן התלמוד, ולא בדברים אחרים. במ עשאים קבע. אמר רב: המפסיק בעת שקורא בתלמוד ושח שיחת חולין עובר בעשה, שנאמר: ודברת במ, במ יש לך להפסיק ולקרות ק"ש ולא בדברים אחרים", עכ"ל. ומבואר מדבריו שממש תוך כדי משפט הוא עובר מ"תלמוד" ל"קריאת שמע". דפתח הר"ח באיסור ההפסק לדברים אחרים "בעת שקורא בתלמוד" והביא ראיה לכך מהפסוק "ודברת במ – במ יש לך להפסיק ולקרות קריאת שמע ולא בדברים אחרים. ועל פיו פירש גם הערוך (ע"ד במ).

וכן תר"י כתב (ברכות ט' ע"ב ד"ה ודברת במ עשה): "ודברת במ – עשה אותם קבע, שיהיו כל דבריך בזה. וכן אמרו בירושלמי מכאן שהשח שיחת חולין עובר בעשה. ושיחת חולין מיקרי כשמדבר בדברי הבאי, אבל כשמדבר בעסקיו לצורך פרנסתו אע"פ שאינה שיחה של תורה מותר", עכ"ל. וקודם שהביא את הדרשה

5. כצ"ל, וכן תיקן המהדיר. ובכת"י: ולא.

הזאת הוא נקטו בפשיטות כשיטת התוס' (יומא שם ד"ה בס, ה"ד לעיל הערה 3, וכן בברכות יג ע"א ד"ה ובאמצע) והביא את הדרשות המתייחסות לקריאת שמע. וכן כתב המאירי (יומא שם ד"ה כל). ואף הריטב"א (יומא שם ד"ה בס) נקט בחדא מחתא כמה דרשות בפסוק, שחלקן מתייחס לקריאת שמע והאחרונה שבהן מתייחסת לתלמוד תורה, וכן נקטו עוד ראשונים. ולכאורה צריך לדחוק ולומר לשיטתם שאם נוקטים שקריאת שמע דאורייתא, אזי הדרשה של תלמוד תורה היא אסמכתא, ולהיפך, אם קריאת שמע היא מדרבנן, אזי הדרשה של קריאת שמע היא אסמכתא⁶.

לדעת הרמב"ם והחינוך מושא הפסוק לכאורה משתנה ממצוה למצוה

אמנם אכתי קשה לדעת הרמב"ם והחינוך הלומדים את מצות תלמוד תורה מהמילים "ושננתם לבניך" (סנה"צ מ"ע יא, הל' ת"ת פ"א ה"ב, חינוך סי' טיט) ואת מצות קריאת שמע מהמילים "ודברת בם בשבתך בביתך" (סנה"צ מ"ע י, הל' ק"ש פ"א ה"א⁸, חינוך סי' תכ): סוף סוף מהו המושא של הפסוק. אם מדובר על כל דברי התורה, יהיה באמת מיושב כיצד הפסוק יכול להוות מקור למצות תלמוד תורה הכוללת את כל התורה כולה. אולם לא יהיה מובן לפי זה מדוע מצות הקריאה שבאה לאחר מכן מתייחסת רק לפרשת קריאת שמע, הלא לפי זה היה צריך לקרוא את כל התורה

6. ויצוין כי מדברי היראים (סי' רנד) נראה שהמקור למצוות לימוד תורה הוא הפסוק "ולמדתם אתם ושמרתם לעשתם" (דברים ה, א) ומהפסוק שבפרשה השניה של ק"ש "וְלַמְדַתְּם אֶת בְּנֵיכֶם לְדַבֵּר בָּם" (שם יא, יט). ובמקום אחר (סי' רנב) כתב להדיא שהמילים "והיו הדברים האלה" שבפרשה ראשונה מתייחסים רק לקריאת שמע. ולשיטתו יש מצווה נפרדת ללמד תורה לבנים ותלמידים (סי' רכה), והיא נלמדת מהפסוק "ושננתם לבניך". ואולם במקום נוסף (סי' רנד) הוא תמה על שלא הצריכו לקיים את מצוות לימוד תורה בשכיבה ובקימה, וכותב להדיא ש"בשכבך ובקומך אתרווייהו קא", דהיינו גם על ק"ש וגם על לימוד תורה. ולכאורה דבריו אלו אינם עולים בקנה אחד עם דבריו הראשונים. וצ"ע.

7. ובזה מתגלמת תפיסה חשובה שלפיה עיקר המצווה היא ללמד אחרים תורה, והלימוד העצמי הוא רק מכשיר לכך. ויש להאריך בזה אבל אכמ"ל.

8. הרמב"ם מזכיר שם את הפסוק: ובשכבך ובקומך. ועל כרחך הציווי האמור בפסוק המתייחס לק"ש הוא בהכרח זה שבפרשה הראשונה ולא השניה, וכפי שכתב להדיא בספר המצוות. והיינו משום שאמנם יש לדון על הפסוק שבפרשה הראשונה אם הוא מתייחס לק"ש או לת"ת, אבל הציווי בפסוק שבפרשה השניה בהכרח מתייחס דווקא לת"ת ולא לק"ש, כי הציווי הוא: "ולמדתם אותם את בניכם לדבר בם" וכו'. ועל כרחך הציווי הוא ללמד לדבר בם. ואמנם אפשר לדון אם נצטווינו ללמד את הבנים את כלל התורה או רק את מצות ק"ש, אבל ברור שעצם הציווי הוא ללמד ולא הקריאה. ואם כן, על כרחך שהציווי על הקריאה הוא זה שבפסוק הראשון.

כולה. ואם נאמר שהמושא הוא דווקא "הדברים האלה" שהוזכרו בפסוק שלפני כן, שלפי הפשט הם כוללים את ייחוד ה' ואהבתו; יהיה באמת מיושב כיצד לומדים מזה את מצות קריאת פרשת שמע, אבל לא יהיה מובן לפי זה מהו המקור למצוות תלמוד התורה. הלא הפסוק מדבר אך ורק על קריאת שמע. ואמנם הסמ"ג (עשין יב) למד את מצות תלמוד תורה מהפסוק "ולמדתם אתם את בניכם לדבר בם" (דברים יא, יט), ומהפסוק "ובשכבך ובקומך" הוא למד על מצות קריאת שמע (עשין יח), וניתן להבין שהוא מתכוון לפסוק זה שבפרשה הראשונה (דברים ו, ז). ולפי זה אפשר היה לומר בדעתו שהפסוק שבפרשה הראשונה עוסק רק בעניין קבלת עול מלכות שמים, והפסוק שבפרשה השניה מדבר על כלל התורה⁹, והוא זה שמהווה מקור ללימוד כל התורה. אבל לרמב"ם והחינוך הלומדים את מצות תלמוד תורה מהפסוק שבפרשה הראשונה, הדברים צריכים עיון.

ואמנם הרמב"ם (הל' ת"ת פ"א ה"ג) ציין לפסוק נוסף בהקשר למצוות תלמוד תורה (דברים ה, א): "ולמדתם אתם ושמרתם לעשתם". וכן הוא מזכיר בתחילת ההלכות (שם ה"א) את הפסוק "ולמדתם" מהפרשה השניה. אך מבואר בדבריו בסהמ"צ (עשין יא) ש"כבר נכפל ציווי זה כמה פעמים וכו' והזירוז על מצוה זו והחריצות עליה מפוזר בהרבה מקומות בתלמוד". והוא מביא גם שם את הפסוקים הנ"ל בנוסף לפסוק שבפרשה הראשונה. ומבואר שמבין שהציווי הזה אכן מוזכר כמה פעמים¹⁰. ובשלמא את הפסוקים האחרים הנ"ל אפשר להבין כמתייחסים אך ורק למצות תלמוד תורה, וכפי שהתבאר בדעת הסמ"ג. אבל מכיון שהרמב"ם מזכיר גם את הפסוק מהפרשה הראשונה, מוכח שהוא מבין שגם הפסוק שבפרשה הראשונה מתייחס למצות תלמוד תורה.

גם בדעת ר"ח והסמ"ג אין אפשרות להעמיד את הפסוק רק במצווה אחת

ונראה שגם בדעת ר"ח אין אפשרות לומר שהפסוקים מתייחסים רק לקריאת שמע או רק לתלמוד תורה, שהרי הוא משלב את שתי המצוות באותה דרשה של ודברת בם, דהיינו שהאדם עוסק בלימוד תורה ומפסיק לקריאת שמע, ומוכח מזה שהפסוק מתייחס לשתי המצוות. ואף בדעת הסמ"ג אין הדברים מיושבים. דאמנם

9. דבאמת הוא מוסב על "ושמתם את דברי אלה על לבבכם" וכו', וזה מתייחס לכלל השעבוד לציווי התורה כמו עבודה זרה המוזכרת בפרשה זאת.

10. "לחיזוק", כדבריו בהקדמה לסהמ"צ (שורש ט). וכפי שמסביר גם ביחס ללאוין שנכפלו: "להודיע שזה עוון חמור מאד כיון שבאה בו אזהרה אחר אזהרה".

אין הוא מייחד להדיא את הפסוק שבפרשה הראשונה למצות תלמוד תורה. אבל בדבריו בכמה מקומות (הקדמה לעשין, עשין יב, עשין עד) הוא מביא את דרשת חז"ל על הפסוק ושננתם לבניך בהקשר של תלמוד תורה. ואם כן גם הוא אינו נמלט מכך שהפסוק הזה נדרש אף למצוות תלמוד תורה. ויוצא שגם לשיטתו תחילת הפסוק בפרשה הראשונה מתייחסת למצות תלמוד תורה ואילו המשך הפסוק מתייחס למצות קריאת שמע. ומושא הפסוק אמור להשתנות מתחילת הפסוק לסופו.

הקושי גדול עוד יותר כיון שהרמב"ם נוקט שכל שלוש הפרשיות הן מדאורייתא
והנה, מפשטות דברי הרמב"ם נראה ברור שמצות קריאת שמע כוללת את כל שלוש הפרשיות. הרמב"ם פותח את דבריו בהל' קריאת שמע כך: "מצות עשה אחת, והיא לקרות קרית שמע פעמים ביום". וכן (שם פ"א ה"א): "פעמים בכל יום קוראין קרית שמע". ובהמשך (סוף ה"ג) הוא כותב: "וקריאת שלוש פרשיות אלו על סדר זה היא הנקראת קרית שמע", עכ"ל. ומשמע מזה שקריאת שמע כוללת את כל שלוש הפרשיות. ויתבאר דבר זה לקמן (עמ' סז). ולפי זה קשה על הרמב"ם עוד יותר: גם אם נאמר ש"ודברת במ" עולה על הפרשה הראשונה, סוף סוף אין מקור מדאורייתא לקריאת כל שלוש הפרשיות.

ג. ביאור שיטת הרמב"ם

הרמב"ם הבין שמצות תלמוד תורה היא מצות תלמוד ה'

ונראה שהרמב"ם הבין את מהות מצות תלמוד תורה ואת מהות מצות קריאת שמע באופן כזה שהיחס ביניהן יכול ליישב את השאלות הנ"ל. הוא כותב (ה"ב): "ומה הוא קורא – שלוש פרשיות אלו, והן: 'שמע' ו'והיה אם שמוע' ו'ויאמר'. ומקדימין לקרות פרשת 'שמע', מפני שיש בה ציווי על ייחוד השם ואהבתו ותלמודו, שהוא העיקר הגדול שהכל תלוי בו; ואחריה 'והיה אם שמוע', שיש בה ציווי על שאר המצוות כולן; ואחר כך פרשת ציצית, שגם היא יש בה ציווי על זכירת כל המצוות", עכ"ל. וצריך להבין מה כוונת הרמב"ם באומרו: "תלמוד". אם הכוונה לתלמוד תורה, היה עליו לומר: "ותלמוד תורה", או "ותלמוד". והרב קאפח (אות ט) פירש שהכוונה לתלמוד ייחוד ה', וכוונת הרמב"ם

לומר שיש צורך ללמוד את ייחוד ה'¹¹, שהרי בלי זה לא שייך לקבל עול מלכות שמים. אלא שלפי זה אין מקור למצות תלמוד כל התורה אלא רק לתלמוד ייחוד ה', שהרי הרמב"ם הוציא בספר המצוות את המקור למצות תלמוד תורה מהפסוק שבפרשה הזאת וכנ"ל. ודוחק גדול לומר שתלמוד ייחוד ה' נלמד מעצם העובדה שיש חיוב לאהוב את ה' או לייחד את ה', וזה אינו אפשרי בלי ללמוד¹². שהרי גם אם זה נכון, אין זה אלא רק הכשר מצוה לאהבת ה' ולייחוד שמו, ולא ניתן לומר שזה מה שכתוב בפרשה, וגם לא היה לרמב"ם להזכיר דבר זה בסוף דבריו אלא בתחילתם, כציון ההכשר לייחוד השם ואהבתו. ומלבד זאת קשה, שתיבת "ואהבתו" מוסבת על הקב"ה, ואם כן לא מסתבר שתיבת "ותלמודו" מוסבת על ייחוד ה'. ומלבד זאת קשה ממה נפשך: אם התלמוד הוא גופא החובה שבמצות האהבה, שכך היא הדרך לאהבתו או לייחודו, וזה גופא מעשה מצות האהבה, אם כן אין בזה שום ציווי נוסף ושום תוכן נוסף, מעבר למה שהוא כותב "ואהבתו". ואם התלמוד אינו כלול בהכרח במצות האהבה, אלא מהווה מצוה בפני עצמה, הדרא קושיא לדוכתא: היכן הדבר מופיע בפרשה. ומלבד זאת, לפי הבנה זו יש הבדל בין דברי הרמב"ם בספר המצוות לדבריו בהלכות, שבספר המצוות "ושננתם" מהווה מקור למצוות תלמוד תורה ובהלכות הוא מקבל משמעות שונה. לכן נראה שתיבת "ותלמודו" מוסבת על ה', כמו שהייחוד מוסב על ה' וכמו שהאהבה מוסבת על ה'. והרמב"ם הבין שתלמוד תורה הוא גופא תלמוד ה'. דאין אפשרות לדעת את ה' בלי ללמוד את ה'. וידיעת כללי התורה ופרטיה היא גופא ידיעת ה', שהרי על ידי ידיעות אלו אנו יודעים מה רצונו בעולמו. וככל שיודעים יותר את רצונו, כך יודעים אותו יותר. וכמו שמבואר דבר זה בהרחבה בדברי הרמב"ם (מ"נ ח"א פ"ד וח"ג פ"ד ובסהמ"צ מ"ע ג' דלקמן, ועוד). והעיקרון הזה שאת ידיעת ה' אפשר להשיג על ידי התבוננות במעשיו ובפעולותיו ובהנהגתו ובידיעת רצונו וחכמתו ודרך השגחתו, מבואר במקומות רבים בדבריו, והוא יסוד גדול בשיטתו. ו"הדברים האלה" שצריכים להיות "על לבבך", הם כל ענייני ידיעת ה', שנאמרו על ידי משה בספר דברים ואליהם מתייחס פסוק זה. ובכלל זה הניסים אשר עשה ה' עם ישראל, השבועות שנשבע להם, המצוות שנתן להם, וכל פרטי הנהגתו עימם.

11. כפי שביארו במורה נבוכים בסוף ח"א.

12. וממילא נותר לנו פסוק ללמוד את מצות תלמוד תורה.

מקורו של הרמב"ם הוא הספרי

ומקורו של הרמב"ם הוא הספרי (שם פסקה לג): "והיו הדברים האלה – ר' אומר, למה נאמר, לפי שנאמר 'ואהבת את ה' אלוקיך בכל לבבך', איני יודע כיצד אוהבים את המקום, ת"ל והיו הדברים האלה וכו', תן הדברים האלה על לבך, שמתוך כך את מכיר את מי שאמר והיה העולם ומדבק בדרכיו". והרמב"ם הביא את דברי הספרי הללו (מ"ע ג) וכתב: "המצוה השלישית היא הציווי שנצטוונו על אהבתו יתעלה, והוא שנתבונן ונסתכל במצוותיו וציוויו ופעולותיו, כדי שנשיגהו ונתענג בהשגתו תכלית העונג". ומבואר מדבריו שההתבוננות הזאת כוללת גם את לימוד מצוותיו וציוויו. וגם את ההתבוננות בפעולותיו הרמב"ם כולל במצות תלמוד תורה, וכמו שביאר (הל' יסוה"ת פ"א-פ"ד), שכל זה כלול במעשה בראשית ומעשה מרכבה, שהם הפרדס (שם פ"ד ה"ג) שבכלל התלמוד ייחשב (הל' ת"ת פ"א ה"ב). ויוצא אפוא שלימוד התורה מוביל לידיעת ה' והוא זה שיוצר את המציאות הזאת ש"הדברים האלה" הם "על לבבך", ומזה האדם מגיע לאהבת ה'. וכיון שעל ידי תלמוד התורה האדם יודע את ה' יותר, לכן מוצדק לראות את תלמוד התורה כתלמוד ה', וכנ"ל. ולפי זה המשך הפרשה מהווה גם הנחיה של התורה איך לקיים את האמור קודם לכן: ייחוד ה' ואהבת ה'. דעל ידי שנלמד את התורה, נדע את ה', וכך נגיע לאהבתו. וזה מהווה יסוד לדברי הרמב"ם (הל' תשובה פ"י ה"ו) וז"ל: "דבר ידוע וברור שאין אהבת הקדוש ברוך הוא נקשרת בלבו שלאדם עד שישגה בה תמיד כראוי ויעזוב כל שבעולם חוץ ממנה, כמו שצוה ואמר: 'בכל לבבך ובכל נפשך' (דברים ו, ה), אלא בדעה שידעהו. ועל פי הדעה – על פי האהבה: אם מעט, מעט; ואם הרבה, הרבה", עכ"ל.

מצות תלמוד תורה ומצות קריאת שמע עוסקות באותו עניין ממש

ויוצא אפוא שהיסוד העיקרי של תלמוד תורה היא ידיעת ה'. ומצות קריאת שמע היא מצוה שבה צריך לקרוא ולשנן בפה את הדבר העיקרי הזה, והיא מעין תמצית של הלימוד, כמו משנה שמהווה תמצית לגמרא. ובניגוד למצות תלמוד תורה, שבה לומדים את כל המכלול של רצונו אבל אין צורך לקרוא את הדברים באופן של קריאה גמורה, הרי שבמצות קריאת שמע אין צורך לעסוק בכל המכלול של רצונו, אלא רק בעיקר ובתמצית שהיא קבלת עול מלכותו. ולשיטה הסוברת שקריאת שמע היא מן התורה, התורה קבעה שיש צורך לשנן את קבלת עול מלכותו, ואת זה היא מסרה לחכמים שקבעו מהן הפרשיות שבהן מתממש השינון

הזה (או שחכמים הסיקו מה הן הפרשיות שאליהן כיוונה התורה על ידי דרשותיהם).

ולפי זה יוצא שהפרשיות מדברות על אותו עניין. וכשאדם עוסק בקריאת שמע, הוא בעצם עוסק בצורה מיוחדת ומסוימת של תמצית תלמוד התורה. ולכן אפשר היה לומר שידבר "בם ולא בדברים אחרים" ולהתכוון בזה לכך שהוא ילמד רק תורה ולא יעסוק בעניינים אחרים. כי מצות תלמוד התורה אינה עניין צדדי שבמקרה מתקיים בזמן הקריאה, אלא היא מתקיימת באופן מיוחד ותמציתי בשעת הקריאה. ולכן משמעות הדבר היא שיש לעסוק דווקא בעניין הזה (שכרגע האדם עוסק בעיקרו) ולא בעניינים אחרים.

ונראה גם שהרמב"ם הבין ששינון (במובן של חידוד) אמור להתייחס ללימוד יותר עיוני, המתאים ללימוד כלל התורה, ולגביו גם מתאים לומר שהוא צריך להיות "לבניך", דאת הלימוד הזה צריך ללמד לבניו. ואילו דיבור בכל מיני מצבים כגון שכיבה וקימה, אמור להתייחס לדיבור פחות עיוני, המתאים לקריאה חוזרת ומתמידה של תמצית התורה שהיא קריאת שמע. ולכן הרמב"ם ייחס את מצות השינון למצות תלמוד תורה ואת מצות הדיבור למצות קריאת שמע. וייתכן שגם שאר הראשונים הנ"ל הבינו כך, ואין צורך להידחק ולומר שחכמים כרכו לימוד דאורייתא ואסמכתא בחדא מחתא.

עיקרון זה שק"ש ותלמוד תורה עניינים אחד מבואר בספרי

ואמנם בספרי למדו משני חלקי הפסוק "ושננתם לבניך ודברת בם" את שתי המצוות: גם מצות קריאת שמע וגם מצות תלמוד תורה, ולא שייכו כל חלק למצוה אחרת. ונראה שהבנת התנאים היתה כנ"ל, ששתי המצוות עוסקות באותו עניין ממש, ולכן הן נכרכו זו בזו. והספרי לא ראה חשיבות להגדיר בדווקא את הפסוק הזה למצוה זו ואת הפסוק הזה למצוה זו, מאחר שהוא ידע ששתי המצוות כלולות בשני הציוויים, ושעניינן הוא עניין אחד. אם כי ייתכן שהתנאים נחלקו בעניין זה, ואלו הן דרשות שונות של תנאים שונים.

ובספרי המובא במנורת המאור¹³ (אבוהב; נר ג' ח"א ס' צו) נאמר: "למה התקינו קריאת שמע שחרית וערבית, לפי שאמר הקדוש ברוך הוא לישראל: 'לא ימוש

13. בספרי שלפנינו ליתא. ומובא בספר מצוות זמניות לתלמיד הרא"ש (עמ' תט) בלשון זו: "אז"ל על החריצות והזריזות שצריך לעשות בקריאת שמע, למה התקינו ק"ש שחרית וערבית" וכו'. וכן מובא בשם הספרי בספר מנורת המאור הקדמון לר"י אלנקווה (ח"א עמ' ככג בהנד"מ).

ספר התורה הזה מפיק והגית בו יומם ולילה' (יהושע א, ח) וחזר ואמר: 'ששת ימים תעשה מלאכה' (שמות לה, ב), היאך יתקימו שני מקראות הללו, לפיכך תקן להם קריאת שמע שחרית וערבית. **שכל הקורא אותה כאלו קורא כל התורה.** משל למלך שנתן לבנו שדות הרבה והיה יגע בעבודתם, כיון שראה המלך שהיה יגע בהן, תקן לו כרם אחד והביא כל מעדני עולם ושתל בו. כך הקדוש ברוך הוא נתן לישראל תורה נביאים וכתובים, אמר: כל מי שמתיגע בהן, אין קץ למתן שכרו. וכל מי שאין יכול להתיגע בהן, דיו שיקרא קריאת שמע שחרית וערבית", ע"כ. ומבואר ממש כפי שהתבאר, שמצות קריאת שמע היא סוג של קריאת התמצית של התורה כולה. ולפי זה מובנים היטב דברי רשב"י שאמר (מנחות צט ע"ב): "אפילו לא קרא אדם אלא קרית שמע שחרית וערבית, קיים 'לא ימוש'". ולכאורה הוא דיבר על קריאת שמע רק משום שכולם קוראים אותה. אך לפי המתבאר, ישנו קשר מהותי בין קריאת שמע שחרית וערבית ובין מצוות לימוד תורה, ואין זה רק קשר מקרי. ולפי זה מובן מדוע צריך גם קריאת שמע של שחרית וגם קריאת שמע של ערבית, גדרי קריאת שמע הם אלו שקובעים את גדרי מצוות תלמוד תורה לפי שיטתו.

כך נראה שהבין הריטב"א

וכיוצא בזה מצינו בריטב"א (מכות כד ע"א ד"ה בא) שכתב וז"ל: "בא חבוקוק והעמידה על אחת – שהמקיים אותה מקיים כל התורה, והיא האמונה בשם כראוי בקבלת אלקותו ויחודו ועול מלכותו **כדרך שנצטוינו בפרשת קריאת שמע שכוללת כל התורה,** והיינו דכתיב (חבוקוק ב, ד): 'וצדיק באמונתו יחיה', כדרך שנאמר בכל המצות (ויקרא יח, ה; כ, יא; שם, יג): 'אשר יעשה אותם האדם וחי בהם'", עכ"ל. ונראה מדבריו שיש בציווי לקרוא את קריאת שמע קיום של קריאת כל התורה, שהרי עניין כלל דבריו בדיבור זה הוא להדגים את העיקרון ש"המקיים אותה מקיים כל התורה". ולזה הוא מביא דוגמא את קריאת שמע, שנראה שגם בה הוא קורא את כל התורה. כי אם כל כוונתו היתה רק לומר שבקריאת שמע מזכירים את הציוויים החשובים של התורה, לא היתה הדוגמא מעין הנידון שבא לבאר. ועל כרחך כוונתו כפי שהתבאר.